

NJË DUKURI E SINONIMISË SINTAKSORE NË GJUHËN SHQIPE LIDHUR ME PËRDORIMIN E PËRGJITHSHËM GJUHËSOR

Ilirian MARTIRI

Departamenti i Gramatikës Historike dhe i Gramatikës të Sotme
Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë,
SHQIPËRI

E-mail: ilmart2003a@yahoo.com

PËRMBLEDHJE

Në këtë kumtesë janë trajtuar disa çështje gjuhësore të lidhura me raportet sinonimike mes sintagmave emërore me emra veprimi më *-im* dhe sintagmave foljore, në rastet kur një proces i tillë ka rezultuar i mundshëm në ligjërimin e zakonshëm. Shembujt me sintagma emërore, në përbërje të të cilave u konstatuan emrat e veprimit më *-im*, janë vjelë nga letërsia artistike dhe publicistika. Duke iu referuar studiuesve të ndryshëm të shkencave gjuhësore nga vendi dhe bota, janë shqyrtuar ato raste kur në vend të strukturave me emra me prapashtesën *-im*, në një sintagmë të dhënë emërore, ishte e mundur të vendoseshin folje të lidhura semantikisht me veprimin përkatës, duke e transformuar sintagmën emërore në sintagmë foljore, duke ruajtur mundësisht sa më shumë njësinë informative dhe kumtimore, në kuadrin e trajtimit të problemit për një zgjedhje dhe një përdorim gjuhësor sa më të përshtatshëm, në përputhje me situatat ligjërimore dhe me nevojat për komunikim në gjuhën shqipe.

Fjalët kyçe: *shqip, sinonimi, sintaksë, strukturë, ligjërim.*

Key-words: *Albanian, synonymy, syntax, structure, speech.*

HYRJE

Në këtë kumtesë janë trajtuar disa çështje të

lidhura me sinoniminë sintaksore në situata ligjërimore të tilla, ku janë vërejtur përdorime sintagmash emërore me emra veprimi më *-im* ose, në vend të tyre, sintagma foljore të përbëra nga foljet prej të cilave janë formuar emrat përkatës të veprimit. Më konkretisht:

1. Çështje të përgjithshme të lidhura ngushtë me përdorimin gjuhësor në kuadrin e dinamikës së komunikimit në tërësi.

2. Çështje të lidhura me perspektivën fjalëformuese folje – emër veprimi gjatë përdorimeve të tyre në dinamikën e komunikimit.

3. Zëvendësimi mekanik si proces në një pikë të caktuar të një fjalie të dhënë dhe transformimi tërësor i kësaj fjalie si rezultat i përfutur për një variant të ri përdorimi sinonimik me të parin.

1. Tashmë përbën një fakt të njohur lidhja e natyrshme mes individëve përdorues të gjuhës si mjet komunikimi dhe përdorimit gjuhësor si proces i realizueshëm vetëm prej tyre. Përdorimi gjuhësor si koncept ka lidhje të drejtpërdrejtë me konceptin e ligjërimin, të cilin e ka parashtruar qartë Sosyri (6) dhe autorë të tjerë pasues të tij si Brondal, Hjelmslev, Koseriu, Rosielo etj., të cilët kanë vendosur relacione mes gjuhës, ligjërimin, përdorimit gjuhësor, strukturës dhe sistemit. Sipas Hjelmslevit, mes përdorimit dhe aktit të ligjërimin ekziston një raport i brendshëm dhe ekzistenca e

njërit parakupton ekzistencën e tjetrit (5). Në këtë kuadër, shtrohet interesimi për çështjen e përdorimeve gjuhësore të ngjashme ose sinonimike me njëri-tjetrin, në kuadrin e gjuhës si marrëveshje shoqërore dhe të ligjërimit si aktualizim, në rrethanat e realizimit të tyre. Në komunikimin e përgjithshëm njerëzor përdorimi gjuhësor realizohet në harmoni, në pajtim dhe në përputhje me kodin gjuhësor të pranuar mes palëve, si mjet për shkëmbimin e informacioneve dhe gjithashtu me interesat komunikative të palëve të përfshira në komunikim.

Kështu, synimi i përbashkët i palëve në ndërveprimin gjuhësor e jetësor konsiston në shkëmbimin dhe në përthithjen e plotë të mesazheve përkatëse, në mënyrë që të realizohet marrëveshja e pritshme dhe të arrihen rezultatet e dëshiruara. Dhe natyrisht, rëndësia e përbërësve semantikë të strukturimit gjuhësor të mesazheve që shkëmbehen qëndron në lidhje të drejtpërdrejtë me qëllimin kumtuesor të përdorimit gjuhësor. Në truallin e sinonimisë sintaksore është zbatuar metoda krahasuese për studimin dhe shqyrtimin e sferës së përdorimeve të mundshme gjuhësore, të varianteve të ngjashme ligjërimore për të kumtuar një përmbajtje të caktuar.

Dallimet mes kumtimeve të ngjashme, të shprehura me variante sintaksore sinonimike me njëri-tjetrin, janë hasur në aspektin vendor, kohor, situativ, etj, të përdorimeve përkatëse ligjërimore. Me këtë rast, për arsye studimore është pranuar marrëveshja: një kumtim në një variant sintaksor = një përdorim gjuhësor. Çdo kumtim i shprehur nëpërmjet një varianti sintaksor të caktuar paraqet vlerat e veta në aspektin komunikativ. Këto vlera janë të krahasueshme me ato të një varianti tjetër të mundshëm kumtimor sinonimik me të parin. Në këtë mënyrë, duke iu referuar edhe traditës çomskiane, performancat e këtyre varianteve kumtimore në situatat përkatëse komunikative përbëjnë shprehje të kompetencës gjuhësore.

2. Sipas vëllimit të parë të gramatikës shqipe të Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, prapashtesa *-im* u shtohet temave foljore më *-oj* dhe *-ej* në kohën e tashme dhe, si rezultat, realizohet formimi i emrave të veprimit në gjininë mashku-

llore. Në gjendjen e sotme të gjuhës shqipe ekziston mundësia e arrihtës së formimit të emrave abstraktë prejfoljorë të veprimit më *-im* pothuajse nga çdo folje më *-oj*. Kështu, prapashtesa *-im* paraqet një prodhimtari të konsiderueshme veçanërisht në gjuhën letrare (1, 2, 3, 7, 8). Në këtë perspektivë, të dhëna të tilla shkencore integrohen në kuadrin e njohjes së mekanizmit të sistemit gjuhësor të shqipes nga ana e përdoruesit të saj. Njohja teorike dhe praktika e vazhdueshme e zbatimit të të dhënave të tilla shkencore ushtrojnë ndikim të drejtpërdrejtë në afirmimin dhe përmirësimin e vazhdueshëm të kompetencës gjuhësore të përdoruesit të shqipes.

Zbatimi i një norme të tillë fjalëformuese përbën për përdoruesin e gjuhës shqipe një zgjerim të sferës së përdorimeve sintaksore sinonimike me njëri-tjetrin. Përdorimi i rregullt i tyre si performancë në pajtim me situatat përkatëse jetësore, duke gjetur shprehjen e duhur në bazë të variacioneve ligjërimore stilistike funksionale, përbën dëshmi të një kompetence gjuhësore serioze. Praktika dhe depërtimi gjithmonë e më në thellësi të mekanizmit gjuhësor të shqipes bën që përdorimi i saj nga ana e një individi me interesa të gjera jetësore të jetë shprehje e një kompetence gjuhësore në rritje dhe, si i tillë, të jetë dëshmi e një strategjie komunikative gjithmonë e më të përpunuar dhe më të përditësuar.

Kështu, shkohet drejt një mbulimi të mëtejshëm të sferës së përdorimit gjuhësor, me mundësi zgjedhjeje sipas kushteve dhe rrethanave jetësore. Një operacion i tillë në brendësi të mekanizmit gjuhësor, e ndihmon përdoruesin e shqipes të priret drejt formave alternative të përdorimit gjuhësor, në performanca bindëse logjike, duke respektuar brenda mundësive kufijet e sinonimisë sintaksore sipas interesave të tij komunikative, duke dëshmuar njohje të kuadrit jetësor në bazë të përvojave. Në këtë mënyrë, dinamika jetësore dhe dinamika e përdorimit gjuhësor janë në përpjesëtim të drejtë mes tyre.

3. Për të përftuar variante sintaksore sinonimike me njëri-tjetrin, në rastin konkret në një fjali/periudhë të vjelë nga letërsia artistike, ku vërehet përdorimi i një emri veprimi me prapashtesën *-im* dhe nevojitet të gjendet një variant tjetër sinonimik i kësaj fjalie/periudhe, shërben

procesi i zëvendësimit mekanik të emrit të vepërimit më *-im* me foljen prej së cilës është formuar ky emër, sepse vlerat mund të bëhen evidente vetëm nëpërmjet krahasimit të variantit bazë (originalit) dhe atij të përfutur (transformimit). Në vijim paraqitet një model i tillë shqyrtimi:

Originali: *Po në qëndroftë Tyrqia e të ngulnjë këmbët në këtë udhë që ka zënë duke runggullizunë në trapt të humbjesë, e të mos dojë shpëtimin' e saj sindëkur e ka zakon, atëherë Shqipëtarët shpëtojnë vetë vetëhenë, e nukë humbasin' edhe ata bashkë me këtë të-marrë, që po vret vetëhenë, duke pasurë në dorë të shpëtonjë, si e di gjithë bota.* (S. Frashëri, "Shqipëria ç'ka qenë, ç'është dhe ç'do të jetë", bot. VI, Sh.B. Luarasi, Tiranë, f. 66.)

Transformimi: *...e të mos dojë të shpëtojë vetëhenë, sindëkur...*

Emri më *-im* (tek originali) zëvendësohet me foljen prej së cilës është formuar. Kjo folje është në diatezën vepërore, në kohën e tashme të mënyrës lidhore (siç shihet te transformimi). Kundrinori i drejtë i njëres fjali të nënrenditur kushtore, që lidhet me dy fjalitë e tjera kushtore me lidhje bashkërenditëse, shndërrohet në rastin tonë në kallëzues të një fjalie të re të varur kundrinore, që i nënrenditet fjalisë së mëparshme, pjesë e së cilës ishte kundrinori i drejtë i shndërruar. Nga transformimi preken edhe gjymtyrë të tjera të fjalisë. Përcaktori me përshtatje i kundrinorit të drejtë *e saj*, i shprehur me përemër pronor, shndërrohet në kundrinor të drejtë të shprehur me përemër vetëvetor *vetëhenë*. Gjithashtu, vihen re ndryshime në skemën strukturore të periudhës. Lind një fjali e re e varur kundrinore, që i nënrenditet fjalisë kushtore. Lidhur me veçoritë semantike, duhet thënë se në modelin e originalit, në kuadrin e një vepërimit të kushtëzuar, nëpërmjet emrit të vepërimit më *-im*, autori synon që përqendrimi i lexuesit të jetë te dukuria e përcaktuar si një destinacion përfundimtar, me tërësinë e saj konceptuale, ndërsa në modelin e transformimit vihet re folja-kallëzues e një fjalie të re të varur, që shpreh alternativën e kryerjes së vepërimit në një rrjedhë të caktuar kohore, në mënyrë që përfundimi të perceptohet si rezultat i punës së kryer.

Si rezultat i këtij procesi arrihet në një transformim të strukturës së fjalisë/periudhës së marrë

në shqyrtim. Në këtë mënyrë, përftohet një variant të ri përdorimi i kësaj fjalie/periudhe, sinonimik me të parin. Transformimi i përfutur vërehet në nivel sintaksor dhe është rezultat i drejtpërdrejtë i zëvendësimit të një trajte/ndërtimi me një trajtë ose ndërtim tjetër sintaksor, të vlerësuar si të barasvlershëm me rastin e parë (4). Kështu, hapet rruga drejt performancave që përbëjnë shprehje të përdorimeve gjuhësore sinonimike me njëritjetrin, drejt zgjerimit të sferës së përdorimit, drejt realizimit të synimeve komunikative gjithmonë e më të shtrira në hapësirë dhe kohë, në një mbulim gjithmonë e më të plotë të realitetit. Më tej vijon një shembull tjetër:

Originali: *U qetësua nga mendimi se duke qenë në një gjendje gati delirante, tjetri s'do të mbante mend asgjë më pas.* (I.Kadare, "Lulet e ftohta të marsit", 2000, f. 50.)

Transformimi: *U qetësua pasi mendoi se...*

Këtu emri i vepërimit më *-im* mund të zëvendësohet me foljen prej së cilës është formuar, në kohën e kryer të thjeshtë. Kështu, rrethanori i shkakut i fjalisë kryesore shndërrohet në kallëzues të fjalisë së re të varur shkakore, siç rezulton në fakt në transformim, ku në periudhën e re vihen re gjithashtu elemente të kuptimit kohor. Me këtë rast shtohet lidhëza *pasi* dhe bie parafjala *nga*. Gjymtyrët e tjera mbeten si në origjinal, por kemi ndryshime në skemën strukturore të periudhës, së cilës i shtohet një fjali e re e nënrenditur shkakore, por me kuptim kohor. Në materialin e vjelë në origjinal përdorimi gjuhësor konsiston në një theksim më të ndjeshëm të konfigurimit të gjendjes. Këtu teksti zotëron tipare të ligjërimit të shkruar. Ndërkohë, transformimi bën të duket më konkret përdorimi gjuhësor me tipare të ligjërimit të folur. Në modelin e origjinalit procesi paraqitet si një tërësi e përfunduar, ndërsa në modelin e transformimit konstatohet procesi në rrjedhën e tij drejt realizimit gjatë një intervali kohor.

Rrjedhimisht, fjalia/periudha e re e përfutur (transformimi) i përgjigjet një përdorimi të ri gjuhësor, në krahasim me fjalinë/periudhën origjinale, pasi lejon të përqendrohet vëmendja e përdoruesit të shqipes në vlera të tjera të reja të veçanta semantike, përveç vlerave thelbësore që i

ka të përbashkëta me fjalinë/periudhën origjinale. Një linjë e tillë e përdorimit gjuhësor, e krijuar rishtazi në rastin tonë, ndonëse njihet ekzistenca e saj potenciale për shkak të mekanizmit të sistemit gjuhësor të shqipes, dëshmuar në përdorime të tjera ligjërimore në situata jetësore nga më të ndryshmet, bën të zbulohet para nesh një shtrirje dhe dimensionim i mëtejshëm në hapësirë dhe në kohë i fushës së përdorimit gjuhësor, nëpërmjet një krahasimi semantik të kryer mes sintagmash sinonimike me njëra-tjetrën. Në të njëjtat rrethana jetësore, ose në rastet përkatëse ku kërkohet përdorimi i veçantë i secilës prej tyre në varësi dhe në përputhje me situatën ligjërimore përkatëse, pa llogaritur këtu alternativat e përdorimit të tyre jashtë situatave reale, përdorimi i fjalisë/periudhës së marrë në shqyrtim, qoftë kjo në formën e saj origjinale apo në atë të transformuar, nuk sjell të njëjtat rezultate.

Veç këtyre problemeve, duhet përmendur edhe një aspekt tjetër i rëndësishëm që lidhet me funksionin e këtyre zëvendësimeve si shprehje e performancave gjuhësore në fushën e shqipes. Vënia në zbatim e teknikës së zëvendësimit të një shprehjeje ose dukurie që shfaq elemente paqartësie me një shprehje tjetër më të qartë (4) duket se është më e përshtatshme të përdoret në fushën e mësimdhënies së shqipes. Në shembullin që vijon:

Originali: *Asgjë në botë nuk e kishte pritur me aq padurim e ankth sa mesnatën e ditës së nesërme. Herëherë, tek kapte vështrimin e gjarprit e humbte shpresën.* (I. Kadare, "Lulet e ftohta të marsit", 2000, f. 32.)

Transformimi: ...tek *vështronte* gjarprin...
nëpërmjet dy performancave vihet re qartë dallimi në nivelin e kompetencës gjuhësore: zotërimi i figuracionit artistik të fjalës, ndonëse nga pikëpamja kumtimore të dy variacionet ligjërimore janë të pranueshëm. Megjithatë dallohet përdori-

mi artistik i fjalës nga ai i përgjithshmi. Në këtë mënyrë, synohet në nxitjen e një manovrimi në brendësi të mekanizmit gjuhësor të cilitdo individ, në ndjekjen e një kursi të një niveli të caktuar lidhur me përvetësimin e shqipes, me qëllim që mësimet që merr, t'i vërë në funksion të një përdorimi më të mirë të gjuhës sonë, që nëpërmjet komunikimit të tij t'i përgjigjet më mirë ndriçimit të situatës komunikative duke realizuar performanca bindëse, në përputhje me synimet komunikative dhe jetësore të tij, gjithmonë e më shumë si përdorues i kualifikuar i gjuhës shqipe.

BIBLIOGRAFIA

BUXHELI, L. (1981), "Emrat e veprimit me prapashtesat -im dhe -je" *Studime Filologjike*, Tiranë, nr. 4;

BUXHELI, L. (1986), "Rreth formimeve paralele me prapashtesat -im dhe -je në shqipen e sotme letrare", *Studime për nder të Aleksandër Xhuvanit*, Tiranë.

GRAMATIKA e gjuhës shqipe 1, *Morfologjia* (2002), Botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë. Tiranë, f. 140-142;

GRAMATIKA e gjuhës shqipe 2, *Sintaksa* (2002), Botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë. Tiranë, f. 54-55.

RROKAJ, Sh. (1994), *Strukturalizmi klasik në gjuhësi*. EIB "Voskopoja", Tiranë, f. 118.

SAUSSURE, F. de (Bot. shq. 2002), *Kurs i Gjuhësisë së Përgjithshme*. përkth. R. Ismajli, ShB Dituria, botimi i dytë: Tiranë. Botimi i parë: Prishtinë, 1977.

HYSA, E. (2004), *Formimi i emrave me ndajshitesa në gjuhën shqipe*, Botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Tiranë, f. 108-116;

HYSA, E. (2002), "Vëzhgime rreth formimit të emrave me ndajshitesa", *Studime Filologjike*, Tiranë, n. 1-2.